भिक्टर प्रधानको समालोचनाकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
विश्वविद्यालय क्याम्पस, नेपाली केन्द्रीय विभाग
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका निम्ति
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
देवराज रेग्मी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर
२०७३

भिक्टर प्रधानको समालोचनाकारिता – देवराज रेग्मी २०७३

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका विद्यार्थी **देवराज रेग्मी**ले *भिक्टर प्रधानको समालोचनाकारिता* शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा रहेर निकै मिहिनेतका साथ तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३-१२-१६

....

श्री बालाकृष्ण अधिकारी

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

विश्वविद्यालय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुरको शैक्षिक सत्र २०६७/०६८ का छात्र **देवराज रेग्मी**ले स्नातकोत्तर तह (एम्.ए) को दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको *भिक्टर प्रधानको समालोचनाकारिता* शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	**नाम**	**हस्ताक्षर**
१.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)	....
२.	श्री बालाकृष्ण अधिकारी (शोध निर्देशक)	....
३.	सहप्रा.डा. गोविन्दप्रसाद शर्मा (बाह्य परीक्षक)	....

मिति : २०७३-१२-१७

कृतज्ञता ज्ञापन

भिक्टर प्रधानको समालोचनाकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु बालाकृष्ण अधिकारीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार परेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि प्रस्तुत शोध विषयमा उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिइ शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने तथा अमूल्य समय वा सुझाव र प्रेरणा दिई मार्ग निर्देश गर्नुहुने गुरुप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । शोध अवधिभर उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिइरहनु हुने नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. डा. देवीप्रसाद गौतम, प्रा. राजेन्द्र सुवदी, प्रा. केसव सुवेदी लगायत नेपाली केन्द्रीय विभागमा कार्यरत सम्पूर्ण गुरुवर्गप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराउनाका साथै सामग्री सङ्कलनका लागि बाटो समेत देखाउनु भएकोमा नेपाली केन्द्रय विभाग प्रशासन शाखामा रहनु हुने महेश तिवारीज्यूप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

ज्ञान, इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सदा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक अर्ती, उपदेश दिँदै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग जुधेर अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरा अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने परम पूज्य पिता रुक्मिणिबल्लभ रेग्मी र माता पूर्णशोभा रेग्मीप्रति ऋणी छु । मेरो यस कार्यमा अनेक प्रकारले सहयोग गर्ने जीवनसङ्गिनी सविता खतिवडाको प्रेरणाप्रति कृतज्ञ छु । मेरो शैक्षिक जीवनमा प्रेरणा भरिदिने मेरा सम्पूर्ण परिवारका सदस्यप्रति आभारी छु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली केन्द्रीय विभागको विभागीय पुस्तकालय तथा तत्तत् स्थानका कर्मचारीहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसका साथै सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा भएका जो जसका कृतिले यो शोधपत्र तयार पार्न सहयोग पुऱ्याए, ती कृतिका कृतिकारहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्य चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आइपरेका सामग्री सङ्कलन एवम् शैक्षिक समस्याको समाधान गर्न सहयोग पुर्याउनुहुने मित्रहरू राजेश्वरी बिमली, रामप्रसाद खनाल, उमा कुँवर, विज्ञान अधिकारी, महेश्वर कोइरालालगायत सम्पूर्णप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष पेस गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र :२०६७/०६८

त्रि.वि दर्ता कमाङ्कः .६-१-७-२३२-२०००

....

देवराज रेग्मी

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष

विश्वविद्यालय क्याम्पस

नेपाली केन्द्रीय विभाग

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
परिच्छेद एक : शोध परिचय	**१-८**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोध कार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता	५
१.६ शोधकार्यका सीमा	६
१.७ शोधविधि	७
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	७
परिच्छेद दुई : भिक्टर प्रधानको जीवनी व्यक्तित्व र समालोचना यात्रा	**९-३५**
२.१ विषय परिचय	९
२.२ जीवनी	९
२.२.१ जन्म र जन्मस्थान	९
२.२.२ पारिवारिक पृष्ठभूमि	९
२.२.३ बाल्यकाल	११
२.२.४ शिक्षादीक्षा	११
२.२.५ परिवार र सन्तान	१३
२.२.६ आर्थिक अवस्था	१४
२.२.७ रुचि तथा स्वभाव	१५
२.२.८ साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव:	१५
२.३ भिक्टर प्रधानको व्यक्तित्व	१६
२.३.१ भिक्टर प्रधानको बाह्‌य शारीरिक व्यक्तित्व	१६
२.३.२ भिक्टर प्रधानको आन्तरिक बौद्धिक व्यक्तित्व	१७

२.४ समालोचक भिक्टर प्रधानको समालोचनात्मक यात्रा २२
२.४.१ भिक्टर प्रधानका समालोचनात्मक कृतिहरूको विवरण २२
२.४.२ भिक्टर प्रधानको समालोचना यात्राको चरण विभाजन २६
२.५ निष्कर्ष ३३
परिच्छेद तीन : समालोचक भिक्टर प्रधानका पुस्तकाकार तथा फुटकर समालोचनाको विश्लेषण ३६-१११
३.१ विषय परिचय ३६
३.२ नेपाली जीवनी तथा आत्मकथाको सैद्धान्तिक तथा ऐतिहासिक विवेचनाकृतिको विश्लेषण ३६
३.२.१ जीवनी र आत्मकथाको सैद्धान्तिक स्वरुपको सन्दर्भ ३७
३.२.२ नेपालीका जीवनी तथा आत्मकथाको विश्लेषणत्मक परिचय खण्डको सन्दर्भ ४४
३.२.३ नेपालीका जीवनी र आत्मकथाको मूल्याङ्कनको सन्दर्भ ४४
३.३ चिनियाँ साहित्यको दिग्दर्शन कृतिको विश्लेषण ४६
३.३.१ चीनको साहित्येत्तर वाङ्मयको सन्दर्भ ४७
३.३.२ चिनिया साहित्यको प्रारम्भिक कालको सन्दर्भ ४८
३.३.३ चिनिया साहित्यको उत्थानकालको सन्दर्भ ५०
३.३.४ चिनिया कालको प्रथम स्वर्णकालको सन्दर्भ ५१
३.३.५ चिनिया साहित्यको दोस्रो स्वर्णकालको सन्दर्भ ५४
३.३.६ चिनिया साहित्यको आधुनिक कालको सन्दर्भ ५४
३.४ नेपाली नाटकमा सांस्कृतिक चेतना र अन्य सन्दर्भ कृतिको विश्लेषण ५८
३.४.१ आधुनिक नेपाली नाटकमा नेपाली सांस्कृतिक चेतनाको सन्दर्भ ५८
३.४.२ भोको घर एकाङ्कीमा द्वन्द्व र प्रतीकको सन्दर्भ ६१
३.४.३ पत्थरको कथा एकाङ्कीको भावभूमिको सन्दर्भ ६४
३.४.४ ऐतिहासिक नाटकमा विशेषता र नेपाली ऐतिहासिक नाटकको सर्वेक्षणको सन्दर्भ ६५
३.५ समालोचक भिक्टर प्रधानका फुटकर समालोचनात्मक कृतिहरूको विश्लेषण ६८
३.५.१ सुम्निमा उपन्यासभित्र प्राचीन इतिहास ६८

३.५.२ सुम्निमा उपन्यासभित्र मानवीय विज्ञान ६९
३.५.३ मुनामदनका दुई प्रख्यात पाठ्यांश मेरो वैयक्तिकतामा ७०
३.५.४ २०३६ को मदन पुरस्कार पुरस्कृत 'नेपालको परम्परागत प्रविधि' ७२
३.५.५ कल्पना र सत्यको सामञ्जस्य – ऐतिहासिक उपन्यास ७३
३.५.६ भवानी भिक्षुसित कुराकानी पहिलो र दोस्रो चिन्तन ७५
३.५.७ स्तरीय पत्रकारिता र पत्रकारको दायित्व ७६
३.५.८ अध्यापन कलाको विकासका निम्ति निरीक्षण अध्ययन ७७
३.५.९ आधुनिक नेपाली गीतमा यौनभाव ७९
३.५.१० एकादेशकी महारानी लाई ऐतिहासिक उपन्यास भन्ने भ्रम ८०
३.५.११ अर्को प्रहर ८२
३.५.१२ विश्वविमोहनका कविताहरू ८३
३.५.१३ नेपाली शब्दभण्डार ८५
३.५.१४ जापानी लघुकथा ८६
३.५.१५ नेपाली बालसाहित्यका परिप्रेक्ष्यमा बालकथाकार कृष्णप्रसाद पराजुली ८७
३.५.१६ बालचित्रकथा र नेपाली बाल साहित्य ८९
३.५.१७ आशङ्का ९०
३.५.१८ नेपाली नाट्य मञ्चनको इतिहासमा आजको पदचाप ९२
३.५.१९ नेपाली कथ्य बालसाहित्यको स्वरूप ९३
३.५.२० नारीवादको परिप्रेक्ष्यमा नेपाली कथामा नारी मानसिकता ९५
३.५.२१ जीवनी साहित्य र यात्रा साहित्य ९७
३.५.२२ अन्धवेग नाटकको परिचयात्मक टिपोट ९८
३.५.२३ नेपाली साहित्यमा नारीवादी दृष्टिकोणको विकासको पदचाप १००
३.५.२४ संयुक्त लेखन : औचित्य आवश्यकता १०२
३.५.२५ मृत्यु संस्कारको परम्परा र समयानुकूल परिवर्द्धनको आकाङ्क्षा १०४
३.५.२६ बालसाहित्यको सम्पादन १०५
३.६ निष्कर्ष १०८
परिच्छेद चार : समालोचक भिक्टर प्रधानका समालोचनात्मक प्रवृत्ति तथा योगदानको निरूपण १११-१२०

४.१	विषय परिचय	११२
४.२	समालोचक भिक्टर प्रधानका समालोचनात्मक प्रवृत्ति	११२
	४.२.१ बौद्धिकता	११३
	४.२.२ वैज्ञानिक दृष्टिकोण तथा तथ्यपरकता	११३
	४.२.३ साहित्यिक तथा सामाजिक इतिहासचेतनाको खोजी	११४
	४.२.४ अन्तर्विषयक चेतना	११४
	४.२.५ प्रभावपरक समालोचना लेखन	११४
	४.२.६ अन्तर्वातालाई साक्ष्यका रूपमा प्रस्तुत गर्ने	११५
	४.२.७ पुस्तकाकार ग्रन्थ लेख्ने सामर्थ्यको प्रस्तुति	११५
	४.२.८ बालसाहित्य सम्बन्धी सामग्रीको समालोचना	११५
	४.२.९ कृति परिचय लेखन	११६
	४.२.१० कृतिपरक समालोचना लेखन	११६
	४.२.११ व्यक्तिकेन्द्री समालोचना लेखन	११७
	४.२.१२ नारीवादी समालोचना लेखन	११७
४.३	भिक्टर प्रधानको समालोचनात्मक योगदान	११७
	४.३.१ गुणात्मक योगदान	११८
	४.३.२ परिमाणात्मक योगदान	११८
	४.३.३ प्रकारगत योगदान	११९
४.४	निष्कर्ष	१२०
परिच्छेद पाँच : उपसंहार तथा निष्कर्ष		**१२१-१२७**
सन्दर्भ सामग्री सूची		**१२८-१३१**

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आई. ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
उप प्रा.	उप-प्राध्यापक
एम. ए.	मास्टर्स अफ आर्टस्
एस. एल. सी.	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क्र. सं.	कम सङ्ख्या
गा. वि. स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि. वि. द. नं.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय दर्ता नम्बर
दो. सं.	दोस्रो संस्करण
ने. भा. प्र.	नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति
ने. रा. प्र. प.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्राध्यापक
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्टस्
बि. एड.	ब्याचलर अफ एजुकेसन
मा. वि.	माध्यमिक विद्यालय
वि. सं.	विक्रम सम्बत्
सं.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
सह प्रा.	सह-प्राध्यापक